

nestručno liječenje magistra I z a k a. Slijedio je odgovor da bi bolesnik bio sigurno umro da ga magister I z a k nije preuzeo nakon vrlo lošeg liječenja magistra J a k o b a. Ovaj se na to toliko razljutio da je ne samo riječima već i fizički napao magistra I z a k a, izudaravši ga šakom po zubima. Svjedoci ovog nemilog događaja su: magister I v a n - A n d r i j a, fra I v a n lijekarnik samostanske apoteke, mnogi fratri i sâm bolesnik.

Vjerojatno je ovaj sukob završio nagodbom zavađenih liječnika, bar što se tiče coram publicam, jer u sudskim zabilješkama ne nailazimo na vrstu kazne koju su spomenuti liječnici dobili. Ali, da je tada ugled liječnika bio dobro ugrožen vidi se npr. iz odluke Malog vijeća od 1546. g. kojom se magister I v a n - A n d r i j a osuđuje da vrati 8 dukata Nikoli Bazanu, jer nije pri liječenju uložio dužan trud i brigu koja se od liječnika očekuje. A isto tako je i Džono Bobaljević kažnjen 31. listopada 1553. g. zbog toga što je napao (sigurno ne bez razloga) magistra J a k o b a P a c i n a. Veljače 1558. g. noću nepoznata osoba napada i rani magistra I v a n a V a n i c i a, kirurga.

Bilo bi napravedno ako bismo na temelju navedenoga zaključili da među liječnicima u Republici tijekom stoljeća vladaju nategnuti odnosi koji sporadično buknu u žešće sukobe. Naprotiv! Dubrovački liječnici su vrlo cijenjeni i uživaju veliki ugled, zbog čega su poznati i traženi daleko izvan teritorija Republike. Spomenuti sukobi su samo odraz činjenice da i liječnicima ništa ljudsko nije tuđe, s tom razlikom da, zbog važnosti svoga djelovanja, njihovi postupci imaju nešto drukčije dimenzije od standardnog. A osim toga, ilustriraju već prije utvrđeno saznanje koliko važnost i brigu poklanja zdravlju i zdravstvenoj skrbi svojih stanovnika Vlada Dubrovačke Republike.

Literatura

1. Bačić J.: Odluka dubrovačke vlade o održavanju liječničkog konzilija iz 1783. Saopćenja, 3:189, 1974; — 2. Murvar M.: Lažni izvještaji liječnika Krivelarija izazivlju obustavu dubrovačkog pomorskog saobraćaja 1676. Dubrovačko pomorstvo, u spomen 100-godišnjice nautičke škole u Dubrovniku, 1952; — 3. Velnić V.: Ljekarna Male Braće u Dubrovniku, Spomenica 650-godišnje ljekarne »Male Braće« u Dubrovniku, Zagreb, 1968; — 4. Tadić J.: Dubrovački arhiv kao izvor za istoriju zdravstvene kulture. Spomenica 650-godišnje ljekarne »Male Braće« u Dubrovniku, Zagreb, 1968; — 5. Tadić J.: Značaj dubrovačkih Jevreja. Jevrejski istorijski muzej, Zbornik, 1, 1971; — 6. Iz Dubrovačkog arhiva: Monumenta Ragusina, 125; — 7. Iz Dubrovačkog arhiva: Reformationes, 33, 121, 126', 139', 34, 17'; — 8. Iz Dubrovačkog arhiva: Diversae notariae, 99, 151—151'; — 9. Iz Dubrovačkog arhiva: Consilium Rogatorum, 38, 262', 276.

SOME CONFLICTS AMONG PHYSICIANS IN THE REPUBLIC OF DUBROVNIK

Jurica BACIĆ

Vanity and material difference were always spiritus movens in the disturbed interhuman relations. This fact can be also applied to the medical profession. However, for the public, »the tense relations« are even more marked, noticeable and significant among the members of medical than among the members of some other professions. From a very rich archive material on physicians in the old Dubrovnik, the author has chosen some documents describing the conflicts, physical settlements of accounts, and court papers concerning physicians and surgeons of the medieval Dubrovnik. They present us the insight into the mutual dependence and entanglement of the public social life in the Republic as well as the individual medical activity.

MEMOARI ADAMA ORŠIĆA

Prilog poznavanju zdravstvenih prilika u Hrvatskoj koncem XVIII stoljeća

Vladimir DUGAČKI

Za poznavanje zdravstvenih prilika u Hrvatskoj u drugoj polovici XVIII stoljeća, osim arhivske građe i djela pojedinih medicinskih pisaca, važan su izvor putopisi i memoari pojedinih neliječnika. Od memoara su za poznavanje prilika onog vremena najznačajniji »Annuae« Baltazara Adama Krčelića koje kronološkim redom bilježe najvažnije događaje u Hrvatskoj u razdoblju 1748—1767. g., pa se iz njih može steći uvid u zdravstvene prilike, epidemije, djelovanje pojedinih liječnika i terapijske metode onog vremena (1).

Grof Adam Oršić (1748—1820) je potkraj svog žitota (između 1812—1814) napisao svoje memoare na njemačkom jeziku koji obuhvaćaju razdoblje od 1725. do 1814. g. (2). Ti memoari su mnogo šturiji od

Adam graf Oršić
(1748—1820)
Gornja Bistra, Dvor

Krčelićevih Anua, bilježe pretežno političke događaje, ali ima i vrijednih podataka koji nam daju uvid u društvene prilike, običaje, ekonomsko stanje, pa i zdravstvene prilike u Hrvatskoj u tom razdoblju.

Polovicom XVIII stoljeća zdravstvene prilike u Hrvatskoj bile su veoma loše. Higijensko stanje bilo je na izvanredno niskoj razini, osobito među seljacima koji su još uvijek bili kmetovi. Harala je tuberkuloza, malarija, dizenterija, tifus, pjegavac, boginje i influenza. Bilo je škrleta, morbila, bjesnoće i sifilisa. Alkoholizam je bio podjednako čest u svim slojevima (3). Oršić u svojim memoarima ne govori mnogo o bolestima, ali je u uvodnom dijelu naveo kratku genealogiju svoje porodice, iz koje se može vidjeti da su npr. njegova baka Ana i njegova žena Leonarda umrle od tuberkuloze, majka Josipa od upale pluća, a otac Krsto u 64. godini života nakon dužeg pobolijevanja budući da si je »kupanjem u kasnu jesen navukao mukotrpnu bolest«.

Mortalitet djece je bio izvanredno visok. Apsolutni broj porođaja bio je velik — žene sa desetak ili više porođaja nisu bile rijetke (pišćeva majka je rodila 11 djece). No, od tih bi jedva dvoje-troje preživjelo prve godine života, tako da su groblja bila upravo natrpana malom djecom (4). Oršić navodi da je njegov sin Petar umro u dobi od godine dana, a drugi sin Ladislav sa 6 godina od kozica, dok mu je stric umro »još dok je bio u trećem razredu«. Kad su takve prilike bile među plemstvom, možemo si zamisliti kakvo je stanje bilo među seljaštvom.

Školovanih je liječnika bilo vrlo malo — oko god. 1770. u Hrvatskoj je bilo samo 4 školovana liječnika. Oršić kaže:

»Liječnika i ranarnika bilo je malo, zagrebački je Kaptol imao gradskog liječnika, ostalo pučanstvo su liječili pukovnijski ranarnici, franjevci i ljekarnici, osim toga je većina kuća imala malu zalihu ljekarija i upotrebljavala je različita kućna sredstva. Kasnije, pod Marijom Terezijom županije su dobile liječnike i ranarnike«.

Doista su se zdravstvene prilike za vladanja Marije Terezije nešto poboljšale, jer je pri Kraljevskom vijeću osnovan Zdravstveni savjet — prva zdravstvena vlast izvan vremena epidemija, koji se brinuo za liječnike, ranarnike, ljekarne, bolnice, kupališta, ubožnice, karantene, uopće za sve probleme javnog zdravstva. Zasluga za taj napredak u prvom redu pripada Gerhardu Van Swieten-u (1700—1772), osobnom caričinom liječniku i reformatoru bečkog Medicinskog fakulteta, čijim je Normativom iz 1770. po prvi put sistematski regulirano javno zdravstvo u austrijskim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj, a osobito u Vojnoj krajini, gdje su poduzete posebne preventivne mjere koje su trebalo da sprečavaju prijenos zaraznih bolesti iz Turske u zemlje Habsburške monarhije (uređenje sanitarnog kordona). Ističući zasluge Van Swietena Oršić kaže:

»Van Swieten, tjelesni liječnik Marije Terezije i rektor bečkog sveučilišta, čovjek velikog znanja, doveo je u red i do ugleda osobito medicinski fakultet; pod njegovim vodstvom gradile su se bolnice, nahodišta, rodilišta i odgojilišta. On je iskorijenio i predrasude o vješticama i nagovorio vladaricu da zauvijek ukine zajedno sa svim mučenjima sve rasprave protiv vještica, radi kojih su mnoge nedužnice bile spaljene«.

Doista su profesori bečkog Medicinskog fakulteta Van Swieten i De Haen sudjelovali kao vještaci kod proučavanja onih hrvat-

skih procesa protiv vještica u povodu kojih je Marija Terezija god. 1758. naredila da za počinjanje procesa protiv čarobnjaka sudovi moraju tražiti posebnu njenu dozvolu, a to se nijedan naš sud nije usudio zatražiti, čime su praktički, iako ne i načelno, ukinuti procesi protiv vještica u Hrvatskoj (5).

Prosvjeđeni apsolutizam donekle je popravio i socijalne prilike u Monarhiji. Oršić navodi da su »Marija Terezija i njezin sin uredili različite domove za invalide i mirovinske zaklade za davanje godišnje mirovine nesposobnima za službu i oficirskim udovicama«.

Međutim, rat koji su Josip II i Katarina II povelili protiv Turske donio je opet nove nedaće: epidemije, epizootije, glad. Opisujući stanje vojske u Hrvatskoj pod zapovjedništvom vojvode Karla Lichtensteina Oršić kaže: »Njegove su brojne čete ležale po bolnicama i umirale« i malo dalje: »nastupila je opća zaraza stoke. Ja, koji ovo pišem, izgubio sam u deset dana 96 komada najljepše švicarske pasmine. Po cestama je tokom ljeta ležala uginuta kako carska, tako i privatna rogata marva i konji«. Možemo si zamisliti tu stravičnu sliku uginule stoke usrijed najvrućijeg ljeta. Zavladao je i glad »tako da su seljaci pekli kruh od kore drveća i kukuruznih klipova, a mnogi su se našli mrtvi od gladi po cestama, u šumama, a njihova djeca na paši«. Ratnom migracijom počele su se širiti i nove bolesti, pa pisac navodi da je »vojništvo donijelo u Hrvatsku iz Saske i Šleske dotad nepoznatu spolnu bolest«. Sve te nedaće dovele su do toga da se u Hrvatskoj »radi raznih bolesti i velikog uzimanja regruta pučanstvo posljednjih godina jako prorijedilo«.

Glad u Hrvatskoj nije bila samo vezana uz ratna zbivanja. Velike suše, žestoke zime i poplave često su izazivale gladne godine, u XVIII stoljeću je 21 godina zabilježena kao gladna godina (6). Tome je pridonijelo i to što — kako to navodi Oršić — »onda krumpir nije bio poznat, za vrijeme sedmogodišnjeg rata donijelo ga je i počelo saditi vojništvo«. Doista, graničari su ga 60-ih i 70-ih godina XVIII stoljeća iz Šleske i Češke donijeli u naše krajeve pod njemačkim nazivom »Grundbirne«, iz kojeg je proizišla naša riječ »krumpir«. Trebalo je dosta dugo dok je krumpir općenito prihvaćen. Njegovoj popularizaciji u Hrvatskoj pridonijela su i dva liječnika. Prvi od njih, osječki fizik Matija Krčelić je god. 1782. objavio knjižicu »Institutio practica de usu et cultura quarundam praecipuarum, pabulationi ac cibationi pecorum utilium plantarum«, u kojoj preporuča da se sadi krumpir, kukuruz, djetelina i uljana repica. Krčelić doduše nije napisao tu knjižicu, nego ju je s njemačkog preveo na latinski da je tako približi svećenstvu, toj jedinosti inteligenciji na selu, koje bi dalje poradilo na praktičnom upućivanju seljaštva u gajenje tih biljaka. Drugi je bio županijski fizik u Varaždinu Ivan Krstitelj Lalangue, taj začetnik stručne medicinske književnosti na hrvatskom jeziku koji je 1788. napisao propagandnu knjižicu o sađenju krumpira »Način jabuke zemeljske saditi« (njemačku riječ »Grundbirne« prevodi kao »jabuka zemeljska«).

Dok je seljačko stanovništvo umiralo od gladi, pripadnici velikaških porodica naginjali su gojenju zbog preobilja i neumjerenosti u jelu i piću. Tako Oršić navodi da je njegov otac bio vrlo debeo, te se prilikom jedne opsade »teško penjao ljestvama, pa su mu njegovi grenadiri pomogli gore«. Brat Nepomuk bio je također vrlo adipozan, tako da

nije mogao jašiti ni ići u lov. Sin Jurica bio je također »teškog tjelesnog ustroja«. Očito je da se ovdje radi i o hereditarnoj dispoziciji; naime, pisac tvrdi za svog oca da je živio umjereno i da je u 24 sata jeo samo jedanput.

U memoarima Adama Oršića nema dakle mnogo podataka koji bi bili interesantni za povijest medicine, jer su ti memoari pretežno historijsko-političkog karaktera. Tako se Oršić ne osvrće ni na srijemsku kugu (1795—1796), ni na otvorenje Zakladne bolnice u Zagrebu (1804), ni na druge značajne medicinske događaje u Hrvatskoj. Međutim, Oršić je živio na jednoj prekretnici, kako historijskoj (francuska revolucija), tako i u znanstvenoj (na početku njegova života još su se spaljivale vještice, dok je u njegovoj starosti već zaplovio prvi parobrod Roberta Fultona, 1807). U medicini je to doba napretka patološke anatomije (Morgagni i Bichat), embriologije (Spallanzani), fiziologije (Haller), psihijatrije (Pinel), kliničke medicine (Auenbrugger i Corvisart), te socijalne medicine (Frank). Suvremenik tih događaja Oršić nije mogao mimoći ova zbivanja:

»Za mojega života medicina je doživjela velike promjene. Nekoć su promatrali sve bolesti s istog stanovišta; nastojali su naime ukloniti uzrok svih bolesti sredstvima za čišćenje i puštanjem krvi. Brown je iznašao novi sistem; on nastoji samo ojačati tijelo i tek u krajnjim slučajevima dozvoljava puštanje krvi i upotrebu sredstava za čišćenje. I stari i novi sistem, primijenjen u neprikladnom času, odveo je mnoge ljude u grob. Pronađeno je cijepljenje običnih boginja, koje je kod jednih imalo dobre, kod drugih loše posljedice, a sada više nije u modi. Posljednjih godina pronadeno je cijepljenje takozvanih kravljih boginja koje je vrlo uspješno. Ugarsko namjesničko vijeće preporuča ga doduše, ali županije su i tu kao i u svemu drugome nemarne i stoga još mnogo djece umire od boginja. Čini se da medicina još nije našla čvrsti sistem, ali je kirurgija vrlo napredovala u posljednje vrijeme, osobito zbog ratnih prilika. Već nekoliko godina jako hara takozvana epidemijaska živčana groznica; u svim je evropskim državama pokosila mnoge osobito mlade ljude«.

U ovih nekoliko rečenica pisac je, iako laik, vrlo ispravno prosudio stanje medicinske znanosti, Doista je druga polovica XVIII stoljeća doba raznovrsnih medicinskih sistema: pod utjecajem Leibniza Stahl svodi sve životne funkcije na prisutnost duše (animizam), Bordeu osniva vitalizam, Hoffmann uvodi pojam »nervni fluid« koji regulira tonus u pojedinim organima, Haller je postavio sistem iritabiliteta i senzibiliteta, Cullen je na učenje o iritabilitetu nadovezao princip da je živčani sustav izvor života, te uzrok svih fizioloških i patoloških procesa, Brown pak tvrdi da je zdravlje srednji stupanj podražljivosti, a bolest nastaje ako podražljivost postaje prevelika ili premalena. Eto, takvo je stanje vladalo u medicini toga vremena, pa Oršić s pravom primjećuje: »čini se da medicina još nije našla čvrsti sistem«.

Nadalje se u tom odlomku Oršić osvrće na variolizaciju i vakcinaciju. Tih je godina (1798) Jenner objavio svoja iskustva s vakcinacijom, a već 1801. g., ako ne i prije, ona se izvodi u Varaždinu. Između 1804. i 1805. izišlo je na našem jeziku čak pet brošura o vakcinaciji, no obavezna je vakcinacija u Hrvatskoj uvedena tek 1890. Doista je u periodu kojeg opisuje Oršić ratna kirurgija silno napredovala, osobito u Napoleonskim ratovima (Larrey). Epidemijaska živčana groznica o kojoj Oršić govori u posljednjoj rečenici zacijelo je tifus koji je tih godina harao po čitavoj Evropi.

Pisac ovih memoara grof Adam Oršić rođen je 13. XI 1748. u Stubici. Završio je filozofske nauke i slušao pravo, ali se posvetio vojničkom zvanju, u kojem je ostao 12 godina. Napustivši vojnu službu, bavio se na svom imanju gospodarstvom, a 1793. povjerio mu je Sabor ispravak granica između Hrvatske, Štajerske i Kranjske. Bio je veoma načitan i kako svjedoče ovi memoari vrlo je dobro poznavao političke, društvene i znanstvene prilike u čitavoj Evropi. Posljednjih godina života je pobolijevao, pa još 1813. piše: »Što se tiče moje osobe, u velikoj se mjeri pokazuju posljedice mojih godina. Zdravlje mi je sasvim narušeno...« Umro je 1820. god. (7).

U porodici Oršić bilo je dosta obrazovanih članova, pa će biti zanimljivo da spomenemo neke značajne za povijest zdravstvene kulture. Piščeva majka grofica Oršić rođ. Zichy (1725—1778) izdala je god. 1772. u Zagrebu knjigu o praktičnom veterinarstvu namijenjenu seljacima »Betegujući živine vječitel«. Ta je knjiga, kompilacija iz različitih njemačkih veterinarskih priručnika, bila vrlo popularna, pa je poslije smrti grofice Oršić njezin sin Franjo (dakle brat našeg Adama) priredio drugo prerađeno izdanje godine 1799. Isti taj Franjo (1758—1807), koji je bio zagrebački kanonik, izdao je godinu dana ranije (1798) knjižicu gdje daje upute za uzgoj zeba: »Knjižica od baratanja s finki«, u kojoj imade nekoliko poglavlja o liječenju ptica od padavice, kašlja, ptičjih nametnika i sl. (8).

Literatura

1. Grmek M. D.: Krčelićevi podaci o bolestima i medicini u Hrvatskoj u XVIII stoljeću, Lij. vjes., 81:213, 1959; — 2. Memoiren des Grafen Adam Orsich de Szlavetich von Jahre 1725 zum Jahre 1814, objavio ih je I. Kukuljević u Arhivu za povjestnicu jugoslavensku, 10:245, 1869; — 3. Thaller L.: Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do 1850, Zagreb, 1927; — 4. Chloupek D.: Mortalitet i natalitet u Varaždinu od XVIII vijeka do danas. Miscellanea, 4:97, 1941; — 5. Bayer V.: Ugovor s davlom, Zagreb, 1953; — 6. Bogić G.: Prilozi za istoriju i geografiju gladi na teritoriju Jugoslavije od XII veka do danas, Beograd, 1939; — 7. Oršić A.: Rod Oršića. Zagreb, 1943; — 8. Grmek M. D.: Hrvatska medicinska bibliografija, I/1. Zagreb, 1955.

MEMOIRS OF ADAM ORŠIĆ

— On health conditions in Croatia at the end of the 18th century —

Vladimir DUGAČKI

Between 1812—1814 a Croatian intellectual count Adam Oršić (1748—1820) wrote his memoirs recording the most important events in Croatia from 1725 to 1814. Although the memoirs mainly provide an account of political events, they also contain valuable data on health conditions in Croatia in that period. In the paper are discussed Oršić's notes on health conditions.